

~ Između skrbi i kontrole. Životinje i ljudi u zajednicama lovaca skupljača: od istočnoga Sibira do mezolitika sjeverozapadne Europe¹⁸⁷

Prilog razmatra modalitete odnosa čovjeka i životinja u društvima lovaca skupljača tijekom mezolitika sjeverne Europe i njihovim povijesnim paralelama iz istočnoga Sibira. Arheološke interpretacije često nude pojednostavljene pretpostavke o životinjama u mezolitičku predlažući da su tada životinje smatrane drugom vrstom osobe, za razliku od kasnijega neolitičkog razdoblja kad ih se u sjedilačkim društvima svodi na razinu stvari. Pozivajući se na predodžbe o skrbi i kontroli te na sintezu etnografskih podataka iz istočnoga Sibira, u radu se propituju predložene pretpostavke o odnosima čovjeka i životinja u društvima lovaca skupljača. Dok pojedini konteksti otkrivaju odnos poštovanja prema životinjama kao lovačkom plijenu, drugi sugeriraju da su lovci skupljači ostvarivali i odnose sa životinjama koje su smatrali ljubimcima, pratiteljima u radu ili ih pak držali u zatočeništvu, što upućuje na tijesnu povezanost skrbi o životinjama i kontrole nad njima.

161

Ključne riječi: skrb, kontrola, lovci skupljači, životinje

UVOD

Posljednjih smo godina svjedoci važnih pomaka u razumijevanju ljudsko-životinjskih odnosa i u arheološkom diskursu. Životinje se više ne razmatraju kao resursi koji su podložni iskorištavanju ili kao dokazi različitih strategija naseljavanja i preživljavanja – rasprave o životinjama u arheologiji sada se usmjeravaju na stvaranje ljudsko-životinjskih hibrida i

187 Rad je izvorno objavljen 2019. godine na engleskom jeziku pod naslovom *Interactions of Care and Control: Human-animal Relationships in Hunter-gatherer Communities in Near-contemporary Eastern Siberia and the Mesolithic of Northwest Europe* u časopisu *Cambridge Archaeological Journal* 29/3, str. 465–478, u okviru znanstveno-istraživačkoga projekta Europske unije Horizon 2020. – Marie Skłodowska-Curie grant 701636. Hrvatski prijevod ovoga rada priređen je u okviru projekta *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse* (IP-2019-04-5621) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

upotrebu određenih životinjskih *afekata*,¹⁸⁸ kao na primjer kod korištenja ogjavlja od jele-njih rogova (Conneller 2004, 2011), ili istražuju kako *agensnost* životinja, ljudi i krajobraza stvara određene preduvjete za specifična iskustva i znanja, kao na primjer u interakcijama ljudi i labudova (Overton i Hamilakis 2013; Overton 2016). Taj povećani interes za načine na koje kulturno specifično razumijevanje ljudsko-životinjskih odnosa utječe na formiranje arheološkog materijala obogaćuje recentne rasprave. U najboljim slučajevima takvi pristupi usko su povezani s određenim skupinama nalaza te nude zanimljive interpretacije.

Povremeno, međutim, dolazi do neke vrste generalizacije u raspravama o ljudsko-životinjskim odnosima. Preuzimajući rizik simplifikacije, na primjer, pojedine tvrdnje koje se oslanjaju na (neo)animističke okvire i/ili relacijske ontologije koje ističu samosvjesno i aktivno djelovanje neljudskih bića (Brown i Walker 2008: 297–298) naglašavaju kako mezolitički¹⁸⁹ lovci skupljači doživljavaju životinje kao osobe. Odnosno, smatra se kako su te prapovijesne populacije doživljavale životinje kao osobe i prijatelje koji sudjeluju u osobnim i izravnim interakcijama s ljudskim zajednicama i da su takve interakcije recipročne (Fuglestedt 2011). Nasuprot tomu stoje tvrdnje da su neolitički¹⁹⁰ poljodjelci doživljavali životinje kao imovinu ili stvari, čime se obilježio prelazak na stjecanje i kontrolu (Marciniak i Pollard 2015: 755). Određeni aspekti toga modela mogu se prvi put pronaći u utjecajnom radu Tima Ingolda o kontroli, dominaciji i patrijarhalnim odnosima u zajednicama stočara (Ingold 1994). Ti dihotomni modeli i dalje utječu na razumijevanje procesa pojave poljoprivrede u Europi, što je vidljivo u opisima životinja kao neolitičkih stvari koje su se selile s neolitičkim ljudima koji su ih koristili (Robb i Miracle 2007: 106).

Takve vrste općenitih izjava o načinima na koje su se mezolitički lovci skupljači odnosili prema životinjama uvelike se oslanjaju na analogijske generalizacije te, konačno, i na asocijacije svjetonazora sa strategijama preživljavanja. Opasnosti takvih izjava vrlo su dobro poznate, međutim, iznenađuje činjenica da utjecaj analogija polako nestaje iz

188 Chantal Conneller (2004, 2011) pojam *afekta* koristi u kontekstu u kojem ga je upotrijebio Eduardo Viveros de Castro (1998) misleći na specifičnu perspektivu pojedine životinje, njezin način bivanja i djelovanja u svijetu.

189 Mezolitik je arheološko razdoblje koje traje od kraja pleistocena do pojave poljoprivrede, obilježeno je prilagodbom paleolitičkih lovaca skupljača promijenjenomu postglacijalnom okolišu (prema *Struna. Hrvatsko strukovno nazivlje*, <http://struna.ihjj.hr/search-do/?q=mezolitik&naziv=1&polje=0#container>). Trajalo je približno od 10 000 do 6500 g. prije Krista.

190 Neolitik je arheološko razdoblje koje obilježava prijelaz na proizvodnju hrane, sjedilački način života, proizvodnja keramičkih predmeta, ali i dalje prevladava uporaba kamena kao glavne sirovine za izradu oruđa uz primjenu novih proizvodnih postupaka i tehnika. (prema *Struna. Hrvatsko strukovno nazivlje*, <http://struna.ihjj.hr/naziv/neolitik/30924/>). Trajalo je približno od 6500 do 3500 g. prije Krista u jugoistočnoj Europi, a u dijelovima sjeverozapadne Europe od 4500 do 1700 g. prije Krista.

eksplicitnih rasprava u mezolitičkoj arheologiji (Warren 2017) ostavljajući mogućnost da određeni modeli postanu truizmi te da se alternative marginaliziraju.

U ovom članku predočit ćemo etnografske podatke iz istočnoga Sibira o raznolikosti ljudsko-životinjskih odnosa u društvima lovaca skupljača kako bismo potaknuli promišljanja o tim mogućnostima u arheološkim interpretacijama (David i Kramer 2001: 1–2). To je pogotovo važno u ovom kontekstu jer etnografski materijal koji ćemo predstaviti nije lako dostupan na drugim jezicima, osim na ruskom. U tom pogledu, ovaj članak u skladu je i s namjerom antropologa Petera Jordana da “revitalizira ogromnu i uglavnom nedovoljno poznatu etnografsku, etno-povijesnu i povijesnu literaturu na ruskom jeziku” (Jordan 2011: 21), koju smatra vrlo značajnom: “jer možda je sad red na sjeveru da postavi okvire novog teorijskog programa, s obnovljenim i uistinu cirkumpolarnim fokusom na ljudsko-životinjske odnose, sustave duhovnosti i ljudske percepcije okoliša” (Jordan 2011: 17). Svjesni smo kod predstavljanja ovoga materijala opasnosti “sibirizacije” mezolitika (Warren 2018) prihvaćajući, međutim, da relacijska analogija između sjevernih lovaca skupljača i mezolitičkih zajednica ima snažne temelje (Zvelebil 1997, 2003).

Počet ćemo s razmatranjem toga kako su skrb i kontrola prisutni u ljudsko-životinjskim odnosima te zatim kratko predstaviti obrađeni etnografski materijal. Dat ćemo pregled etnografskih podataka za dvije “vrste” odnosa u širem smislu – imajući na umu da nisu međusobno isključive: kao prvo, široko poznati model ljudsko-životinjskog reciprociteta; kao drugo, životinje u zatočeništvu i životinje pratitelji ili ljubimci. Tragom tih rasprava razmotrit ćemo i arheološke primjere ili pretpostavke.

163

SKRB I KONTROLA

Različite brižne radnje dio su našega svakodnevnog iskustva te održavaju i informiraju načine na koje doživljavamo svijet i odnosimo se prema drugima. Etički i ontološki temelji skrbi te njihove potencijalne manifestacije pogotovo se razmatraju u feminističkim pristupima. Recentniji radovi na tu temu ističu suodnosnost skrbi apostrofirajući zajedničke konceptualne i ontološke temelje skrbi i međusobne povezanosti te ističući da briga za nešto ili nekoga znači uspostavljanje odnosa s tom osobom ili predmetom. Maria Puig de la Bellacasa ističe “neizbježnost” skrbi s obzirom na to da svaki odnos, kako bi preživio, zahtijeva skrb, makar se ne mogu svi odnosi smatrati brižnima. Važnost skrbi ne smije se uzeti kao temelj za promišljanje o idealiziranu brižnome svijetu, već je treba sagledati u

okviru svakodnevnih radnji koje su potrebne kako bi se uspostavila i održala heterogenost međuovisnih života. Budući da se nemoguće brinuti za sve što nam se čini relevantnim u svijetu, naši iskazi skrbi neizbježno uzrokuju i prekidanje suodnosa (Puig de la Bellacasa 2012: 198).

Skrb se također razmatra i u okvirima fenomenologije tijela ističući tjelesne dimenzije skrbi i etike. U svojim istraživanjima utjelovljene skrbi Maurice Hamington govori o navikama koje pokazuju zanimanje za razvoj, blagostanje i dobrobit drugoga (engl. *caring habits*). Briga za nekoga iskazuje se nježnim dodirom, blagim tonom glasa ili kimanjem glave, kao i kompleksnijim interakcijama poput njegovanjem bolesne osobe ili skrbi za djetetom. Suprotnost skrbi i brižnosti pronalazi se u pojavnostima zanemarivanja i nebrige koje se mogu definirati kao radnje koje štete drugom biću zlostavljanjem i sličnim aktivnostima (Hamington 2004: 57).

Skrb se proteže i na stvaranje odnosa s različitim neljudskim vrstama i živim bićima. U svojim radovima *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness* (2003) i *When Species Meet* (2008) Donna Haraway ističe različite oblike međuovisnosti vrsta i ističe načine na koje ljudi i životinje međusobno formiraju jedni druge. Fokusirajući se na odnose sa životinjama pratiteljima, posebice sa psima, Haraway ističe kako ljudski iskazi skrbi i ljubavi omogućuju različite načine učenja, stjecanja znanja i međusobnog supostajanja (engl. *co-becoming*). John Knight u zborniku radova *Animals in person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacy* (2005) okupio je antropološke doprinose koji su usmjereni na različite aspekte bliskih odnosa među vrstama koji prikazuju kako se skrb iskazuje u različitim ljudsko-životinjskim odnosima. U društvima stočara, na primjer, ljudsko-životinjska prisnost povezuje se sa skrbi i reciprocitetom, ali i redom te kontrolom (Theodossopoulos 2005; Dwyer i Minnegal 2005; Campbell 2005). Premda istraživanja koja je okupio Knight uključuju različita zemljopisna područja i kulturne kontekste, zajednice lovaca skupljača nisu obuhvaćene.

Posljednjih godina zamjetan je razvoj i bioarheologije skrbi (engl. *bioarchaeology of care*) (Powell et al. 2016; Tilley i Schrenk 2017). Richard Thomas (2016) ističe da arheozoološki i paleopatološki dokazi također mogu doprinijeti razmatranjima brige za životinje, a različite studije izdvojenih primjera pokazale su kako drugačije razine skrbi mogu biti povezane i sa spolom životinje (Cross 2018), njezinim kulturološkim i ekonomskim značajem u ljudskim zajednicama (Lyublyanovics 2018).

Pojmovi skrbi ukratko se spominju kada se govori o uvođenju poljoprivrede i o neolitičkim zajednicama gdje je briga za životinje ključna karakteristika uspješnih praksi stočarenja (Cumming i Harris 2011; Tresset 2015; Marciniak i Pollard 2015). Pojedini aspekti

brige za životinje razmatraju se u radu Kristin Armstrong Ome (2015) o povjerenju i bliskosti između ljudi i životinjâ u zajednicama skandinavskih brončanodobnih poljodjelaca i uzgajivača životinjâ. Takve tematske rasprave ne uključuju mezolitičke zajednice. Razlog tomu vjerojatno leži u činjenici da su određeni aspekti skrbi bliski pojmovima intimnosti te se već sugeriralo da tek povremeni susreti lovaca sa životinjama ne mogu predstavljati temelje na kojima se mogu razviti bliski odnosi (Knight 2005: 5). Međutim, Nicholas Overton i Yannis Hamilakis (2013) u svojim raspravama o zooarheološkom materijalu iz Danske ističu kako se utjelovljene, senzorne i afektivne interakcije između mezolitičkih lovaca i žutokljunih labudova, od praćenja uobičajenih ritmova tih ptica selica do čino-va ubijanja i komadanja njihovih lešina, trebaju sagledavati kao intimni interpersonalni susreti između tih životinjâ i ljudi. Zacijeljene rane, čiji su tragovi vidljivi na pronađenoj lopatici običnog jelena i losa iz doline Pickering u Velikoj Britaniji (Noe-Nygaard 1975; Legge i Rowley-Conwy 1988), pokazuju opetovane susrete tih životinjâ s lovcima. Kao što je naglasila Chantal Conneller (2011: 59), takve ponovne interakcije s pojedinim životinjama također sugeriraju da su se određene životinje pratile i bile predodređene za lovinu, dok su druge bile ostavljene da rastu i razmnožavaju se. Potencijal za razmatranje iskaza skrbi jasno je, dakle, prisutan u arheološkom materijalu.

Lovci skupljači mogu izravno skrbiti za pojedine životinje. To se posebice odnosi na životinje koje su dio domaćinstva na kraći ili dulji vremenski period poput npr. pripitomljenih ili zatočenih životinjâ, kao i domesticiranih životinjâ poput pasa. Jednom kad se životinje dovedu u kućanstva i postanu "ljubimci" ili ostanu zatočenici, različiti oblici skrbi potrebni su za održanje novouspostavljenih odnosa i stvaranje povezanosti između životinjâ i ljudi. Takve su se interakcije često, ako ne i najčešće, iskazivale dodirima i drugim tjelesnim radnjama. Premda dodir može biti brižan i nježan, također može predstavljati određene aspekte kontrole, kao u slučajevima kad se im se na različite načine ograničava kretanje.

Ograničavanje kretanja na zatvoren prostor i kontrola nećijih aktivnosti navode se kao ključne prakse putem kojih se uspostavlja kontrola nad drugim (Foucault 1979). Pokušaji kontroliranja kretanja životinja i njihovih aktivnosti mogu čak dovesti do zanemarivanja i okrutnog ophođenja prema životinjama, kao što je vidljivo iz osteoloških ostataka, a što je nedavno istaknuto i kao relativno neistraženi aspekt ljudsko-životinjskih odnosa u arheologiji (Rathbone 2017: 7). Na primjer, trajno vezivanje jedne prednje i stražnje noge ovaca na slobodnoj ispaši kako bi im se ograničio raspon kretanja može uzrokovati teške patološke promjene na njihovim kostima, a ponekad i smrt. Patološke promjene koje su rezultat srodnih praksi zabilježene su i kod ptica, ali i na životinjskim ostatcima iz arheoloških konteksta (Darton i Rodet-Belarbi 2018).

Dijeljenje životnoga prostora sa životinjama može uključivati i različite oblike nadzora. Prema Davidu Lyonu nadzor implicira i praćenje nečijeg ponašanja i aktivnosti te se može razumjeti i kao svakodnevna praksa u kojoj ljudi često sudjeluju, ali je nerijetko nisu svjesni. Nadzor se može provoditi u svrhu utjecanja, usmjeravanja i kontrole, ali isto tako i radi skrbi (Lyon 2009: 449). Životinje se mogu nadzirati kako bi im se osigurala hrana i voda te zaštita od predatora. Međutim, to također implicira da životinje ne mogu ili da im nije dopušteno da se brinu za sebe (Russell 2012: 239).

ETNOGRAFSKI KONTEKST

Etnografski podatci o različitim ljudsko-životinjskim odnosima u zajednicama povijesnih lovaca skupljača nastanjenih u najistočnijim dijelovima Sibira odnose se na područje između jezera Bajkal i Pacifika. Nanajci, Nivhi, Ulči i Udegejci autohtoni su sibirski narodi koji naseljavaju prostore poznate kao Primorski kraj i Habarovski kraj; često su nastanjeni uzduž rijeke Amur ili manjih pritoka rijeke poput Usurri, Kungari, Anjuj i drugih. Nivhi također žive u sjevernim dijelovima otoka Sahalina. Tim zemljopisnim područjem dominiraju subarktička i vlažna kontinentalna klima te borealne (tajga) šume i šume umjerenoga pojasa. Nanajci, Ulči i Udegejci pripadaju većoj grupi naroda koji govore različitim tungusko-mandžurskim jezicima, dok se smatra da jezik Nivha pripada izoliranoj paleoazijskoj jezičnoj skupini (Bereznickij et al. 2003; Ivašenko et al. 1994; Starcev 2005; Baranova et al. 2008). Iako postoji nekoliko zapisa o susretima tih autohtonih naroda s ruskim i japanskim putnicima u 17. i 18. stoljeću, veći dio etnografskoga materijala odnosi se na drugu polovicu 19. stoljeća (Ivašenko et al. 1994; Bereznickij et al. 2003; Baranova et al. 2008; Starcev 2005). Daleki istok u to je vrijeme bio dijelom Ruskog Carstva nakon ugovora s Kinom u Ajgunu (1858) te Pekingu (1860). Tijekom razdoblja ruske kolonizacije započelo je sustavno etnografsko istraživanje naroda na tom teritoriju. Značajni korpus etnografskih podataka prikupljen je 1920-ih i 1930-ih pod sovjetskom vlašću i s početkom kolektivizacije, kao i kasnije tijekom 1950-ih godina (Ivašenko et al. 1994; Bereznickij et al. 2003; Baranova et al. 2008; Starcev 2005).

Tijekom povijesti dalekoistočni sibirski autohtoni narodi uspostavili su kontakte sa svojim susjedima u Rusiji, Kini, Koreji i Japanu, kao i s narodom Ainu (ibid.). Na njihov tradicionalni način života lovaca skupljača, koji se temeljio na lovu, ribolovu i sakuplja-

nju plodova, utjecale su velike promjene tijekom 1920-ih i 1930-ih godina, pogotovo gospodarske i društvene, uključujući i prihvaćanje nekih domaćih životinja, prijelaz na uzgoj usjeva te pojavu privatne imovine i društvenoga raslojavanja (ibid.). Valja dodati da kršćanstvo nije imalo veliki utjecaj na njihova vjerovanja premda su zbog ruskoga utjecaja bili pokršteni. Sustavi vjerovanja naroda Nivhi, Ulči, Nanajaca i Udegejaca u tijesnoj su vezi s animizmom, totemizmom, šamanizmom, fetišizmom i odgovarajućim magijskim praksama koje se prepoznaju unutar iste autohtone skupine (Ivašenko et al. 1994; Bereznickij et al. 2003; Baranova et al. 2008; Starcev 2005).

SKRB, RECIPROCITET I GOSPODAR ŽIVOTINJÂ

Čvrsto povezani društveni, duhovni i prirodni svjetovi ljudi, okoliša i životinjâ kod lovaca skupljača (Cannon 2011: 3) nagovještavaju da bi se pojmovi skrbi trebali proširiti i izvan strogo ljudsko-životinjskih međuodnosa. U postavci koja se odnosi na južnoindijske lovce skupljače Najaka, Nurit Bird-David (1990) uvodi koncept *the giving environment*, “okoliša koji daje”: autorica smatra da lovci skupljači okoliš u kojem žive doživljavaju kao roditelja koji bezuvjetno daje, tj. zadovoljava sve njihove potrebe bez ikakvih posljedica ili obveze da se vrati dobiveno, za razliku od Najakama – susjedne zajednice poljodjelaca koji svoj okoliš doživljavaju kao pretka s kojim imaju recipročan odnos. Međutim, dok neki lovci skupljači doživljavaju svoj okoliš kao onaj koji se brine za njih kao da su mu rod, drugi trebaju skrbiti kako bi stvorili i održali mrežu odnosa između vrstâ koja će osigurati međusobno preživljavanje.

Za lovce skupljače istočnoga Sibira iskazi skrbi i brige za okoliš ključni su za ostvarivanje dobrog odnosa s okolišem koji je utemeljen na racionalnosti i reciprocitetu. U istraživanjima skupine autora o Nanajcima navodi se da se Nanajci “brinu za divlje životinje tako što racionalno koriste blaga tajge” (Bereznickij et al. 2003: 76)¹⁹¹ Racionalnost kod oslanjanja na bogatstvo okoliša izražena je u vjerovanju naroda Ulči da ne smiju uzimati od prirode više nego što je potrebno za preživljavanje jedne obitelji, bilo da se radi o ribi ili drvetu (Ivašenko et al. 1994). Težnja za smislenom razmjenom prirodnih dobara sa svima te težnja da se očuvaju recipročni odnosi omogućuje da iskazi skrbi uključuju neprestanu

191 Sve citate s ruskoga jezika prevela Maja Pasarić.

osviještenost i svjesne radnje, ponekad motivirane znanjem o mogućim nepovoljnim rezultatima lovačkih pohoda u budućnosti ili pak strahom od kazne. Kod Udegejaca je tako zabilježeno da ako se učini samo jedan krivi korak, duhovi će toga biti svjesni, djelovat će skladno tomu i kazniti ljude za nepromišljene postupke (Starcev 2005).

U različitim kulturama lovaca skupljača recipročna razmjena između ljudskih i životinjskih osoba odnosi se na ciklus lova i ubijanja životinje, jedenja mesa, pa sve do ispravnog postupanja s postmortalnim ostatcima i/ili žrtvovanja koje na kraju dovodi do regeneracije životinja (Ingold 2000: 114; Jordan 2003: 126–127; Tanner 1979: 153–1581; Russell 2012). Pretpostavlja se i da su lovci kultivirali odnos s duhovima utjelovljenima kao životinje ili kao određene životinjske vrste koje daruju pojedine životinje lovcima (Brightman 1993; Descola 1994: 257–260; Ingold 1987: 245–255; Tanner 1979; Willerslev 2007; Russell 2012).

Ovaj dobro poznati koncept gospodara životinjâ prisutan je i u vjerovanjima lovaca skupljača istočnoga Sibira. Duhovi, gospodari ili majke životinjâ, poput Majke Sangia kod Udegejaca (Starcev 2005), daruju životinje ljudima i zato se štuju. Odnos ljudi, koji je pun štovanja prema duhovima i životinjama osigurava uspješne ishode lovačkih pohoda i nastavak dobrih odnosa. Prestanak brige za te odnose značio bi i to da se životinje više neće nuditi lovcima. Nastavak i očuvanje željenih odnosa zahtijevali su skrb i održavali su se putem osviještenog načina bivanja u prirodi, uspostavljanja komunikacije s okolišem primjenom ritualiziranih radnji i drugim kulturnim praksama. Pripovijedanje, uporaba kodiranoga jezika, glazbe te određenih alatki i predmeta ističu se kao važan dio lovačkih ritualnih praksi, a svjedoče i o raznolikosti postupanja s pojedinim životinjama, vrstama životinjâ i njihovim ostatcima.

Složenost tih radnji vidljiva je u tome kako su Nivhi hvatali ribu i morske sisavce. Prema Baranovoj et al. (2008: 66), Nivhi su ulješure smatrali svetim životinjama i zbog toga ih nikad nisu lovili. Najčešća lovina tijekom godine bili su tuljani. Načini na koji su Nivhi koristili jezik tijekom prvog lova na tuljane nakon zime otkriva i njegovu magijsku funkciju: tuljanima se nježno govorilo i nagovaralo ih se da se daju uhvatiti. Nivhi bi bacali peteljke cvijeća, grančice žute vrbe, grah i duhan iz svojih brodicâ u vodu i molili tuljana riječima: “Doplivaj na površinu prema mom duhanu. Sažali se na mene (...). Doplivaj na površinu”, ili “Na isti način kao što se moj duhan drži na površini vode dođi i ti do sredine mog vesla” (Ostrovskij 1997: 24).

Početak proljetne sezone ribolova također je zahtijevao uporabu kodiranoga jezika, ali pripovijedanje se nije koristilo kako bi se namamilo ribu, već su određene riječi bile tabu i nisu se smjele izgovarati. Tako je npr. bilo zabranjeno korištenje konkretne riječi za

ribu, kao i razgovori o prethodnim ribolovnim uspjesima – u protivnom su ribe ili duhovi prirode mogli utjecati na nepovoljan ishod ribolova (Baranova et al. 2008: 65). Trebale su se poduzeti i druge radnje kako se ne bi ribu uvrijedilo: na primjer, Nivhi su pazili da nikad ne zarežu ili probodu živu ribu i zato su koristili posebnu drvenu daščicu kako bi ju njome onesvjestili prije podizanja iz vode. Slične prakse primjenjivale su se i tijekom lova na dupine, pogotovo na području ušća rijeke Amur, a smatraju se najstarijim lovačkim običajima (Kreinovich 1935: 109). Išlo se u lov krajem zime, kad bi se led otopio i dupini uplivali u liman Amura u velikim brojevima (Baranova et al. 2008: 67). Dupini su bili jedini lovljeni morski sisavci koje su Nivhi dočekivali na obali s “glazbom”. Izvodila ju je starija žena, ritmički udarajući dvama štapovima o drvenu ploču. Meso ulovljenih dupina zajednički se dijelilo. (Baranova et al. 2008: 67).

Etnografski podatci sugeriraju i to da ne postoji jedinstven način postupanja sa životinjskim ostatcima. Te prakse razlikovale su se od vrste do vrste i najvjerojatnije također ovisile o kozmološkom statusu životinje, kao i regionalnim te lokalnim tradicijama lovca skupljača. Za pojedine životinjske vrste provodili su se rituali koji su uključivali upotrebu određenih biljaka te predmeta materijalne kulture. Na primjer, nakon što bi ubili vidru, Nivhi iz okruga Timovskij na otoku Sahalinu zavezali bi tkaninu oko vrata mrtve životinje, a osušeno bilje (grančice žute vrbe i cvjetne stapke) položili ispod nje (Baranova et al. 2008: 73). Nakon toga bi životinju stavili na drvenu kuku ukrašenu urezima i reljefnim prikazom vidre. Tijekom procesa skidanja kože oči vidre pospremile bi se u drvenu kutiju izrađenu od stabla ljubičaste vrbe (Baranova et al. 2008: 73). Udegejci su posebnu pažnju posvećivali načinu skidanja kože s ulovljene kune. Ako je životinja bila ulovljena u zamku tijekom zime, koža bi se gulila nakon što bi se njezino tijelo ugrijalo kraj vatre. Kao čin poštovanja, glava životinje prvo je trebala biti omotana tkaninom (Starcev 2005: 84). U protivnom, vjerovalo se da kune više ne bi bile dostupne kao lovina (ibid.). Određena pravila poštivala su se i kod skidanja kože s jelena. Iz poštovanja prema životinji Nivhi tijekom lova na jelene nisu koristili luk i strijele, već samo nož ili koplje (Baranova et al. 2008: 74). Prema Baranovoj et al. (ibid. str. 75), Nivhi su skidali kožu tako što bi prvo raskomadali zglobove i odrezali kopita. Leće jelenjih očiju također bi se izvadile, a zatim bi se, zajedno s kostima, odnijele u tajgu i odložile u deblu stabla (ibid.) kao čin poštovanja prema životinji i/ili dar kojim se prirodi, odnosno duhu prirode, vraća oduzeto. Premda se poštivanje i pravilno ophođenje prema životinjama može izraziti različitim kulturnim praksama, upravo odlaganje životinjskih ostataka ima najviše implikacija za arheologiju o čemu će biti riječ kasnije.

SKRB I KONTROLA ŽIVOTINJÂ LJUBIMACA, PRATITELJA I ZATOČENIKA

Interakcija između lovaca i životinja koje su im bile izvor hrane i sirovina možda je i najistraženiji aspekt ljudsko-životinjskih odnosa u zajednicama lovaca skupljača. Međutim, potrebno je razmotriti i ostale oblike odnosa jer su pojedine životinje dijelile svakodnevni životni prostor s lovcima skupljačima. Tako su npr. naselja i domaćinstva Nanajaca bili životni prostor kunića, lisicâ, gusaka, pataka, čaplji, medvjeda i pasa.

Premda se životinje ljubimci mogu pronaći u različitim društvima, nakon suvremenih urbanih populacija najčešće ih nalazimo u zajednicama lovaca skupljača (Russell 2012: 262), s obzirom na to da nije rijetkost da lovci u svoja naselja dovode mladunčad onih životinja koje su ubili u lovu (Bulmer 1976: 182; Harris 1985: 189; Serpell 1986). Teško je definirati što životinju u zajednicama lovaca skupljača čini "kućnim ljubimcem" (Russell 2012: 260–262). Možda je to davanje imena životinji, razvijanje emocionalne povezanosti s njom ili jednostavno odluka da se životinja ne konzumira. Životinja, također, mora biti pitoma i naviknuta na ljude. To je usko povezano s jednostavnom "radošću dijeljenja svojeg života s drugim bićem", bez ikakvih ideja o profitu ili opipljivu proizvodu koji životinja može dati (Russell 2012: 261). Nedavna rasprava Nurit Bird-David o potrebi da se lovcima skupljačima pristupi kao zajednicama više različitih vrstâ i više istovremenih prisutnosti (engl. *pluripresence*) pogotovo je važna u ovome kontekstu, a posebice njezino naglašavanje iskustva "bivanja sa životnim i neposrednim drugima" (2017: 18), uključujući i "neljudsku rodbinu". Knight pak (2012: 344) tvrdi kako sam čin hvatanja živih mladih životinja uklanja ove životinje iz kategorije lovine i stavlja ih u "sasvim drugačiji kontekst asociranja", čime postaju gotovo kao članovi obitelji.

Načini na koje su različite zajednice shvaćale i doživljavale kućne ljubimce vjerojatno su se razlikovale, kao i razine bliskosti između životinjâ i ljudi, količine iskazane privrženosti, stupanj slobode do koje je kretanje životinjâ možda bilo ili nije bilo ograničeno te njihova sposobnost da se same prehrane. Kako bi se odnos sa životinjom održao, potrebna je bila skrb koja je u nekim slučajevima bila ključna za samo preživljavanje životinje.

Iako je moguće da su neke životinje u zajednicama istočnosibirskih lovaca skupljača bile kućni ljubimci, etnografski podatci također jasno naznačuju da su pojedine životinje zadržane u naseljima i iz utilitarnih i/ili ceremonijalnih razloga. Nanajci su držali određene ptice poput orlova i gusaka kako bi od njih dobivali pera za strijele (Bereznickij et al. 2003: 89). Nivhi su lovili male lisice početkom ljeta, držali ih u kavezima i hranili ribama

(Baranova et al. 2008: 73). Najesen, kad bi njihovo krzno postalo crveno, život su im oduzimali tupom strijelom (ibid.) kako ne bi oštetili krzno. Držanje životinjâ u naseljima podrazumijevalo je ograničenje njihova kretanja. Dok su lisice zatvarali u kaveze, moguće je da su ptice bile vezane samo užetom. Ove načine kontrole aktivnosti životinja morali su popratiti barem osnovni aspekti skrbi, poput osiguranja hrane i vode kako bi životinje preživjele u zatočeništvu.

Dijeljenje životnoga prostora unutar istog naselja, ako ne i nastambe, zahtijevalo je od životinjâ i ljudi da se naviknu na međusobno svakodnevno prisustvo. To je stvorilo okolnosti u kojima su se stjecala nova znanja. Razvoj bliskosti i intimnosti između različitih vrstâ ovisio je o poduzetim radnjama te o utjelovljenim i osjetilnim iskustvima. Kao što je to ustvrdio Hamington (2004: 51), u odnosima koji pokazuju zanimanje za razvoj, blagostanje i dobrobit drugoga tijelo prikuplja raznovrsne osjetilne informacije, uključujući i vizualne, taktilne te olfaktorne podatke, kojih ljudi uglavnom nisu svjesni, a to zahtijeva različite tonove glasa, držanja tijela i pokreta ruku (ibid. str. 33). Takvi osjetilni podatci jednostavno se prenose životinjama jer se smatra da su životinje u neprestanom i uglavnom neposrednom odnosu sa svojim osjetilnim okruženjem te da “misle cijelim svojim tijelom” (Abram 2010: 189). Međutim, ne mogu se sva utjelovljena ponašanja, radnje i navike definirati kao skrbne jer je skrb ponekad u bliskom odnosu sa zanemarivanjem ili zlostavljanjem. Dok su neke aktivnosti bile poduzimane u svrhu dobrobiti životinjâ s kojima su lovci skupljači uspostavljali međuodnose, druge se mogu smatrati štetnima.

171

LOVCI SKUPLJAČI I MEDVJEDI

Primjer dvostruke definicije skrbi možda je najočigledniji u interakcijama lovaca skupljača s medvjedima koje naglašavaju fluidnost ljudsko-životinjskih odnosa, s obzirom na to da ista životinja može biti doživljena i tretirana i kao ljubimac, zatim kao zatočenik, te se na kraju može i ritualno ubiti i konzimirati tijekom ceremonijalne gozbe. Opće je poznata činjenica da medvjedi imaju istaknuto mjesto u svjetonazorima i kozmologijama lovaca skupljača istočnoga Sibira. Te se životinje smatraju predcima autohtonih sibirskih naroda ili određenih klanova, vodičima između nadnaravnih svjetova i svijeta ljudi i pomoćnicima šamana na putovanjima kroz različite razine univerzuma (Bereznickij et al. 2003: 169, 181; Baranova et al. 2008: 75). Svetkovine u čast medvjeda održavali su narodi Nivhi, Ulči, Nanajci i Udegejci. Svetkovine su se obično odvijale zimi i sastojale od ritualnoga ubijanja

medvjeda i konzumacije medvjedega mesa, nakon čega bi uslijedile različite prakse postupanja s ostatcima životinje. Ceremonijom se nastojalo umiriti duhove prirode, osigurati reinkarnaciju same životinje, reinkarnaciju ljudskih predaka, buduće uspješne lovne pohode (Bereznickij et al. 2003; Ivašenko et al. 1994: 111; Starcev 2005: 303), tj. potaknuti sveopću cikličku obnovu života. Dok su pojedini narodi provodili svoje obrede nakon lova i ubijanja medvjeda još u brlogu, Nivhi i Ulči uhvatili bi mladunče medvjeda ili bi ga otkupili od susjednih naroda (Bereznickij 2003: 372; Naimuka 1998, prema Bereznickij 2003: 374) te uključili u život ljudskoga naselja sve do naredne svetkovine.

Za medvjedića se dobro skrbilo, životinja je bila u svakodnevnome bliskom kontaktu s ljudima, okružena pažnjom i doživljavana kao člana obitelji. Međutim, kada bi medvjed dosegao visinu od jednog metra, zatvorili bi ga u izdvojenu nastambu nalik kavezu (Plorčuk 1998 prema Bereznickij 2003: 378). Kako je životinja rasla, tako su ljudi dograđivali i proširivali nastambu nastojeći osigurati da medvjed iz nje ne može izaći. Konstrukcija nastambe postajala je sve složenija, a prostor na kojem se životinja mogla kretati ipak je ostajao relativno malen. Život u ograničenu prostoru zasigurno je bio štetan za zdravlje životinje, čega su ljudi vjerojatno bili svjesni jer bi ponekad medvjeda izvodili iz kaveza kako bi "protegnuo noge", a povremeno bi ga i okupali.

Dovođenje mladunčeta medvjeda u naselje ponajprije je odvojilo mladu životinju od majke koja je nerijetko i ubijena dok je pokušavala zaštititi svoje dijete (Baranova et al. 2008: 74). Tako je medvjed, koji nije čoporativna, već samotna životinja, bio primoran živjeti u bučnom okruženju naselja. Svakodnevna buka u naselju ometala je i njegovu hibernaciju (ibid.), što je narušavalo prirodni biološki ritam životinje. S druge strane, za vrijeme zatočeništva i izoliranosti u izdvojenoj nastambi medvjeda su redovito napajali svježom vodom i obilato ga hranili bobicama, lišćem i ribom (ibid.). Ponekad je ženska osoba iz naselja bila odgovorna za hranjenje medvjeda od trenutka njegova dovođenja u naselje pa sve do svetkovine (Ivašenko et al. 1994: 108). Žene su također bile zadužene za sviranje glazbenoga instrumenta nalik bubnju tijekom ceremonije (Sachgun 1998 prema Bereznickij 2003: 380). Pjevanjem su izražavale svoju tugu i žalovanje zbog smrti životinje (Ivašenko et al. 1994: 108).

LOVCI SKUPLJAČI I PSI

Složenost odnosa životinjâ i ljudi te isprepletenost raznih aspekata skrbi i kontrole zamjetna je i u interakcijama istočnosibirskih lovaca skupljača i pasa. S njima su najčešće

ostvarivali bliske odnose. Psi su najranije domesticirane životinje: bili su pripitomljeni u istočnoj i u zapadnoj Euroaziji tijekom kasnoga paleolitika (otprilike 10 000 do 8000 g. prije Krista), nakon čega su se psi selili s istoka prema zapadu – vjerojatno zajedno s ljudskim stanovništvom (Frantz et al. 2016). Kad se ovaj fenomen sagleda na razini različitih kultura, kako to ističe Russell “psi su zauzimali gotovo svaku ulogu u cijelom spektru ljudsko-životinjskih odnosa” (Russell 2012: 280), uključujući uloge pratitelja, lovca, pastira, čuvara, strvinara, radnika, izvora hrane/krzna, simbola i izgnanika. Mnoge od tih uloga zahtijevale su da se određeni oblici manifestacijâ njihovih međudnosa, odnosno “psećeg zanata”, kako ga naziva Loovers (2015), u materijalnoj kulturi zadrže kroz vrijeme.

Dok nam određeni aspekti odnosa koje su lovci skupljači istočnoga Sibira uspostavljali sa psima govore o tome da su neki psi bili ljubimci ili pratitelji, drugi pak svjedoče o nadilaženju tih kategorija. Ističe se da su pripadnici naroda Ulči (Ivašenko et al. 1994: 73) izražavali ljubav prema psima i imenovali ih prema njihovim fizičkim karakteristikama i odlikama ponašanja. Kada su djevojke iz naroda Nivhi napuštale svoje obitelji radi udaje, njihove majke bi im “pod svaku cijenu osigurale psa” koji ih je pratio u novi dom (Baranova et al. 2008: 45). Sklonost Nanajaca prema držanju pasa bila je, izgleda, poznata u svim obližnjim dalekoistočnim teritorijima jer neki mandžurski izvori nazivaju područja koja su naseljavali Nanajci “zemljom pasa” (Bereznickij et al. 2003: 89). Prilika za razvoj bliskih osobnih odnosa između pojedinih pasa i pojedinih ljudi zasigurno je bilo. Međutim, općenito govoreći, autohtoni narodi istočnoga Sibira pridavali su velik značaj psima koji su im bili od pomoći tijekom lova i prijevoza – kao radni pratitelji.

Psi su pomagali u lovu na tuljane, jelene, medvjede i druge životinje te kod vuče sanjki ili čamaca zimi i ljeti. Povezanost i privrženost lovaca skupljača i pasa uglavnom je proizlazila iz zajedničkoga sudjelovanja u onome što su ljudi smatrali svojim najvažnijim radnim aktivnostima tijekom kojih bi upoznavali karakteristike svakog psa, njegov ili njezin temperament i snagu te kako se slaže s ljudima (Bereznickij et al. 2003: 140). Ponekad su se zadatci izvršavali zajedničkim sudjelovanjem pasa i ljudi, što je još više umanjilo temeljne razlike između različitih osoba – ljudskih i životinjskih. Tako su npr. Udegejci zimi koristili sanjke za prijevoz dobara, a Starcev (2005: 200) ističe kako su sanjke uvijek vukli i pas i čovjek. S obzirom na to da psi uglavnom vole biti u pokretu, možemo pretpostaviti da su im te fizičke aktivnosti odgovarale, makar je moguće da su i narušavale njihovo zdravlje, pogotovo ako se radilo o vuči težih tereta.

Dok Udegejci nisu isticali razliku između pasa koji su ih pratili u lovačkim pohodima i onih koji su pomagali kod prijevoza te su isti psi sudjelovali u objema aktivnostima,

druge skupine autohtonih naroda istočnoga Sibira strogo su razlikovale pse koji su vukli sanjke i one koji su sudjelovali u lovu, više cijeneći posljednju kategoriju (Bereznickij et al. 2003; Baranova et al. 2008, Ivašenko et al. 1994). Takvo razlikovanje ponekad je išlo toliko daleko da su npr. Ulči, koji su pseće i medvjede meso jeli samo u ritualne svrhe, u tu svrhu koristili meso samo onih pasa koji su vukli sanjke ističući da je lovački pas prijatelj čovjeka, dok su ostali samo radni psi (Ivašenko et al. 1994: 630).

Svakodnevna skrb o psima, dakle, nije bila rijetkost. Tijekom zime, Udegejci su dijelili svoje nastambe sa psima (Starcev 2005: 144), dok su Nanajci, naročito cijeneći lovačke pse, za njih gradili posebna skloništa (Bereznickij et al. 2003: 139), što također znači da je slobodno kretanje pasa po naselju bilo ograničeno. Nanajci su veliku pozornost posvećivali i prehrani pasa. Psima su pripremali posebnu hranu čiji je glavni sastojak bilo riblje meso (ibid.). Uz to su pažljivo planirali njihovu ishranu, pogotovo prije ili tijekom radnih razdoblja. Takve prakse ističu da je potrebno oprezno razmisliti prije nego što se ustvrdi da su se psi prehranjivali na isti način kao i ljudi.

Ipak, postoje naznake kako nisu svi odnosi sa psima bili brižni, odnosno nije se uvijek imala u vidu dobrobit tih životinja. Prema predaji Nanajaca, psi i ljudi razumijevali su jedni druge i dijelili su isti jezik sve dok jednom netko nije udario svog psa po glavi drvenom šalicom. Nakon toga događaja psi su prestali razumijevati ljude (Bereznickij et al. 2003: 139). Osim što su bili dobri i cijenjeni radni pratitelji ili lovci, psi su kod istočnosibirskih naroda također bili i najčešća žrtvena životinja te ih se usmrćivalo iz različitih ritualnih razloga. Pse su ubijali s ciljem rješavanja sporova i pomirbe klanova zbog počinjena nasilja ili umorstva (Starcev 2005: 24) ili pak u ljekovite svrhe i svrhe pročišćenja (ibid. str. 231). Psima se ponekad u potpunosti oduzimala sloboda te ih se držalo u zatočeništvu zbog vjerovanja da se u njih uselila duša pokojnika kako bi ostala u blizini rodbine (Ivašenko et al. 1994: 620). Pse su također ponekad ubijali tijekom pogreba njihovih vlasnika (Starcev 2005: 229) kako bi ih slijedili u zagrobni život.

SKRB I KONTROLA U MEZOLITIKU

U ovom poglavlju skrenut ćemo dodatnu pozornost na aspekte skrbi i kontrole u odnosima životinja i ljudi u mezolitiku Europe. Riječ je o sintezi već objavljene građe razmatrane na izoliranim slučajevima kojoj pristupamo u okviru pojmova skrbi i kontrole na što nas je potaklo pomno iščitavanje teže dostupne i malo znane sibirске etnografske literature.

Zabilješke Petera Jordana o tome kako su pripadnici sibirskoga naroda Hanti (Jordan 2003a, 2003b) postupali s posmrtnim ostatcima životinja, odnosno odlagali ih na različitim lokacijama u prirodi, imale su odjeka i u arheologiji mezolitika. Richard Chatterton istaknuo je “namjerno odlaganje cijelih životinjskih lešina”, npr. tura, losa i vepra u jezera (Chatterton 2006: 104–106). Etnografski podatci ističu i druge oblike skrbi, poput posebne pažnje posvećene tomu kako se sa životinja skidala koža ili krzno te kako se postupalo s određenim dijelovima tijela, kao što su glava ili oči. U arheologiji je takvim postupcima bila posvećena neznatna pozornost jer je te spoznaje teško materijalno dokumentirati. Međutim, selektivna obrada i odlaganje životinjskih ostataka zabilježeni su na nekoliko mezolitičkih nalazišta. Nalazi koji upućuju na različita postupanja s lubanjama turova i rogovima običnoga jelena u odnosu na druge dijelove tijela pronađeni su na nalazištu u Auneau u Pariškoj kotlini (Leduc i Verjux 2014: 44–45, 50). Kosti i rogovi losa pohranjeni u jezeru nastalom nakon otapanja ledenjaka, dijelu danskog nalazišta Lundby Mose, sugeriraju da su samo određeni dijelovi tijela bili odabrani za pohranjivanje nakon što su životinje raskomadane kako bi se uklonila koža, tetive i meso te izvadila koštana srž jer glave turova, cijeli udovi te polovine grudnoga koša i polovine aksijalnoga kostura nedostaju na više lokacija ukapanja životinjskih ostataka (Jessen et al. 2015: 79).

Široko prepoznata važnost životinja pratitelja ili ljubimaca u društvima lovaca skupljača, o čemu govore etnografski podatci, nije imala mnogo odjeka u arheološkim razmatranjima. U arheologiji mezolitika prisutnost pojedinih pripadnika različitih vrsta (ljudskih i životinjskih) u zajedničkim prostorima dosad se nije posvećivalo dovoljno pozornosti. Uz iznimku mogućega tafonomskog utjecaja pasa mogućnosti da se zajednička prisustva pripadnika različitih vrsta na nekom nalazištu mogu manifestirati u materijalnoj kulturi nisu dovoljno razmotrene. Ipak, povremene reference na zatočene životinje ukazuju na poveznice s analiziranim sibirskim etnografskim materijalom, kao što je to slučaj orla iz swifterbantskoga kulturnog konteksta na nalazištu Hude u Nizozemskoj, na čijim je koštanim ostatcima zabilježen *periostitis ossificans*, odnosno upalni proces na kostima koji je mogao biti izazvan kontinuiranim čupanjem perja s istoga mjesta na tijelu ptice (Amkreutz i Corbey 2008).

Poveznice s etnografskom građom nalazimo i kada je riječ o odnosima ljudi i medvjeda o kojima u arheologiji ipak ima nešto više podataka. Iznijete su i pretpostavke o složenim sustavima vjerovanja koja su povezivala medvjede i ljude još tijekom gornjega paleolitika u dijelovima sjeverne Europe (Germonpré i Hämmäläinen 2007). Za naš je rad najvažnija čeljust smeđega medvjeda s nalazišta La Grande-Rivoire u Francuskoj, koja je izraziti dokaz interakcije skrbi i kontrole u odnosima medvjeda i ljudi u kasnom mezoli-

tiku (Chaix et al. 1997). Mladi medvjed bio je uhvaćen u dobi od 4 do 7 mjeseci i “čvrsta vezica ili remen (...) bili su zavezani oko donje čeljusti” (Chaix et al. 1997: 1070). Ovakvo sredstvo sputavanja uzrokovalo je značajnu deformaciju čeljusti tijekom razvoja medvjeda koji je preminuo sa šest godina i opisivan je kao “pripitomljen”. Životinja je morala biti u zatočeništvu cijelo to vrijeme. Louise Chaix sa suradnicima s pravom tvrdi da taj nalaz ističe kompleksnost ljudsko-životinjskih odnosa u tom razdoblju. U kontekstu naše problematike ovaj primjer zatočenoga medvjeda apostrofira isprepletenost kontrole i skrbi, ali i nasilje te dominaciju ljudi nad medvjedom.

Medvjedi su *možda* namjerno nastanjeni u Irskoj tijekom mezolitika (Warren et al. 2014), što može značiti da su bili dovezeni tamo brodom. Ovakvo moguće naseljavanje jedno je od niza namjernih naseljavanja životinjskih vrsta na otoke tijekom mezolitika u sjeverozapadnoj Europi, poput vepra (u Irsku i na baltičke otoke), psa (sigurno u Irsku) te možda jelena (na Shetlandsko otočje). Russell je istaknula da je takva praksa bila široko rasprostranjena i da je često uključivala životinje za koje se ne čini da im je glavna uloga osigurati opstanak ljudi. Ona tvrdi da će “ljudi često unijeti značajne napore kako bi osigurali opskrbu životinjama koje su potrebne za rituale” (Russell 2012: 278). Svi aspekti takvih uvođenja nisu se detaljno razmatrali, za razliku od dugogodišnjih istraživanja dolaska domaćih životinja u Britaniju na početku neolitika. Za uspostavljanje održivih populacija vjerojatno je bilo potrebno više od jednog mužjaka i ženka (ibid. str. 276), što podrazumijeva nekoliko plovidbi preko mora sa životinjama koje su zasigurno bile sputane. Takve aktivnosti u različitim su razmjerima zahtijevale brigu za životinje, ali i njihovu kontrolu.

Status pasa u Europi tijekom mezolitika već je temeljito istražen, pogotovo u kontekstu ritualnih ukopa pasa u Skateholmu u Švedskoj (Larsson 1990a, 1990b). Podatci o tim ritualnim ukopima svjedoče o različitim odnosima prema psima: jedan pas pokopan je bez glave i položen preko nogu ženske osobe koja je pokopana u sjedećem položaju, drugi je položen u zemlju zajedno s kremenim noževima i predmetima od jelenjih rogova, a neki (ali ne i svi) ukopi pasa grupirani su na određenom području groblja, dok pokoji ljudski grobovi sadrže samo pojedinačne pseće kosti. Larsson smatra da razlike u pogrebnom obredu govore o tome da su neki psi u Skateholmu pokopani kao pojedinci, drugi kao pratitelji preminule ljudske osobe ili pak kao žrtvene životinje (Larsson 1990b: 159) koje su također posredovale u odnosima između ljudi i običnoga jelena (Larsson 2013: 150). U svakom slučaju, naglasak na žrtvovanju, ritualu čiji značaj nadilazi okvire ovoga rada, tj. praksi koja može imati snažni emotivni učinak i na životinje i na ljude (Argent 2016), potvrđuje određene oblike nasilja i nejednaku moć u ljudsko-životinjskim odnosima.

Kremeni vrh strelice pronađen između rebara psa iskopanoga u natopljenom području pokraj mezolitičkog naselja nedaleko od Alleruma u južnoj Švedskoj jasno pokazuje da su psi bili žrtve nasilja, bilo kao sudionici u nasilnim događajima koji su se odvijali između grupa lovaca skupljača (Lidén 1942 prema Vang Petersen 2013: 155) ili kao mete nasilja. Psi su također bili eksploatirani zbog svojega krzna, a ponekad korišteni i kao hrana, o čemu svjedoče tragovi skidanja kože i/ili odvajanja mesa na njihovim osteološkim ostatcima (Street 1989; Karsten 2012 prema Vang Petersen 2013: 154). No, za neke mezolitičke pse ljudi su se dobro brinuli barem kad je u pitanju njihova ishrana. Omjeri stabilnih izotopa istraženi na osteološkim ostatcima pasa iz obalnih sjevernoeuropskih atlantskih nalazišta ukazuju na prehranu od riba, rakova, školjki i morskih sisavaca, za koje se smatra da inače nisu sastavnim dijelom uobičajene ishrane ove životinjske vrste (Benecke 1993 prema Vang Petersen 2013: 155).

IZMEĐU SKRBI I KONTROLE

Namjera ovog rada bila je istražiti raspon ljudsko-životinjskih odnosa u zajednicama lovaca skupljača, što nas je potaklo da razmatranja tih interakcija temeljimo na odnosima skrbi i kontrole te da potaknemo i arheološka promišljanja o mogućim posljedicama takvih interakcija i u materijalnim ostatcima razdoblja mezolitika. Premda se skrb ističe kao sastavni dio svih ljudskih odnosa i načina na koje doživljavamo svijet, istraživanja skrbi bila su zanemarena tijekom povijesti (Hamington 2004: 33) s obzirom na pojmove hijerarhije i kontrole u zapadnjačkim znanstvenim diskursima (Argent 2016: 23). Skrb se dosad samo sporadično razmatrala u arheološkim raspravama o odnosima ljudi i životinjâ te je bila zanemarena u radovima o suvremenim zajednicama lovaca skupljača, kao i onima iz prošlosti. Unatoč tomu, skrb se može smatrati jednim od dominantnih aspekata interakcijâ ljudi i životinjâ, premda može biti usko povezana i s aspektima kontrole. Nadalje, skrb se ne iskazuje uvijek u idealnim oblicima. Pod pojmom skrbi možemo smatrati i niz svakodnevnih radnji čiji je cilj održavanje mnoštva međusobno zavisnih egzistencija (Puig de la Bellacasa 2012: 198), pa je skrb također i zamršena, dvosmislena te ponekad visceralna. Kako je nemoguće brinuti za sve što može biti važno, skrb neizbježno uzrokuje raskide u odnosima reciprociteta (ibid.), a prekid radnji usmjerenih na dobrobit drugoga potencijalno omogućuje i zanemarivanje, zloupotrebu moći te, naposljetku, nasilje.

Etnografski podatci razmotreni u ovome radu korpus su građe o autohtonim narodima istočnoga Sibira (Nivhi, Nanajci, Udegejci, Ulči) kojima dosad nije bilo posvećeno dovoljno pažnje u literaturi o lovcima skupljačima nastaloj izvan ruskoga govornog područja, te koji su, za razliku od nekih drugih sibirskih naroda, bili znatno manje vidljivi, ponajprije u europskim ili sjevernoameričkim etnološkim, antropološkim ili arheološkim komparativnim raspravama. Građa je pokazala raznovrsnost odnosa između ljudi i životinja u navedenim istočnosibirskim zajednicama u kojima su životinje bile doživljene kao uvažena lovina, ali su bile i zatočene, žrtvovane, ritualno usmrćivane ili su pak do svoje smrti živjele zajedno s ljudima kao radni pratitelji i možda ljubimci. Takvi konteksti ističu kako se singularni modalitet interakcija između ljudi i životinja ne može shvatiti kao karakteristika zajednica lovaca skupljača, već je potrebno uzeti u obzir kompleksnu, slojevitu i ambivalentnu prirodu odnosa ljudi prema životinjama.

Premda se o ideji ljudsko-životinjskoga reciprociteta u zajednicama lovaca skupljača i o modelu gospodara životinja već dosta raspravljalo, pogotovo u okvirima etnoloških i antropoloških istraživanja, dosad joj se nije pristupalo u okvirima odnosa skrbi i kontrole. Razmotreni etnografski podatci o aspektima ljudskoga recipročnog odnosa s okolišem nagovještavaju da lovci skupljači iz istočnoga Sibira nisu doživljavali okoliš kao onaj koji za njih bezuvjetno skrbi. Dobri odnosi s okolišem pažljivo su održavani načelom racionalnosti i reciprociteta. Briga za održanjem takvih odnosa utjecala je na primjenu svjesnih, ritualiziranih i utjelovljenih radnji i navika. To je pogotovo očigledno kod postupanja s ulovljenim životinjama gdje se skrb iskazuje i putem visceralnih interakcija s njihovim tijelom – meso, tetive, koža, oči, kosti i ostali dijelovi morali su se rezati, komadati i odlagati na odgovarajući način kako bi se održali dobri odnosi sa svim “stanovnicima” okoliša. Značajna raznovrsnost takvih radnji pokazuje da ne postoji jedan jednostavni model postupanja sa životinjskim ostatcima, već se ona razlikuju ovisno o vrsti životinje te najvjerojatnije i njezinu kozmološkom statusu. Iako je moguće je da su se opisane radnje provodile samo na početku sezone lova, a ne nužno i tijekom svakoga sljedećeg lovnog pohoda (što može sugerirati da iskazi skrbi nisu nužno bili konstantni), takvi načini komuniciranja se ipak mogu smatrati djelotvornim utjelovljenjem uspješnih recipročnih odnosa. Pokazalo se da i u mezolitičkom arheološkom materijalu, kada ga se sagleda iz perspektive skrbi, možemo prepoznati materijalne posljedice mogućih recipročnih radnji implementiranih putem određenih postupaka s tijelima životinje nakon smrti i njihovih pokapanja. Osjetilne aspekte ubijanja i komadanja životinja te potencijalne emotivne učinke životinjskih lešina na ljude u arheologiji mezolitičkoga razdoblja već su istaknuli Nicholas Overton i Yannis Hamilakis (2013) usmjerivši se na interakcije između mezoli-

tičkih lovaca i žutokljunih labudova. Ipak, i unutar okvira recipročnih interakcija ponekad je teško razlikovati skrb za dobre odnose s okolišem i brigu za stvarne, individualne životinje koje su bile dijelom praksi u održavanju takvih odnosa.

Izravna skrb za životinje, ali i aspekti kontrole, očigledniji su kod drugih vrsta međuodnosa. Složenost interakcija lovaca skupljača sa životinjama pogotovo je očita kad je riječ o zajedničkom životu ljudi i životinjâ u naseljima. Uz iznimku potencijalnoga tafonomskog utjecaja pasa na arheološki materijal prisustvo članova pripadnika različitih vrsta u dijeljenim prostorima naselja tijekom razdoblja mezolitika nije zadobilo značajnu arheološku pozornost. Ipak, nekoliko osteoloških biografija životinja ukazuje na periode svakodnevne interakcije među vrstama čvrsto omeđenih interakcijama skrbi i kontrole koje su u najmanju ruku osigurale preživljavanje životinja, ali istovremeno i ograničile njihovo kretanje. Infekcije i deformacije koštanoga tkiva povezane s ljudskim aktivnostima najvjerojatnije su uzrokovale bol i patnju životinjama.

Prisutnost životinja koje su se držale u naseljima iz utilitarnih, ritualnih i ceremonijalnih razloga koji su naposljetku kulminirali konzumiranjem tih životinja, kao u slučaju medvjeda, osporavaju pretpostavke da su životinje koje su bile uhvaćene žive i dovedene u ljudska naselja posve uklonjene iz sfere lova i prehrane (Knight 2012: 344). Naprotiv, to naznačuje da su razlozi takvih praksi u naseljima dakako različiti od jednostavne radosti zajedničkoga života za koju se smatra da obilježava odnose sa životinjama ljubimcima (Russell 2012: 265). Premda su se takve vrste interakcijâ i bliska povezanost životinje i čovjeka mogla razviti između mladunčeta medvjeda i člana ili članova obitelji koja se brinula za njega, a smrt medvjeda izazvati tugu i žalovanje, takvi odnosi bili su jasnije vidljivi u interakcijama sa psima. Psi su dobivali značajnu količinu svakodnevne skrbi, nisu bili toliko ograničeni u kretanju i sudjelovali su u svakodnevnim aktivnostima s ljudima, što je omogućavalo oblikovanje iznijansiranih odnosa. Osim radnih pratitelja, psi su također mogli biti ljubimci ili ih možemo vidjeti kao životinje koje su se jednostavno našle usred međuodnosa s čovjekom temeljenog na radosti zajedničkoga življenja ili čak usred recipročnoga brižnog odnosa između životinje i njezinog skrbnika.

Međutim, čak i u slučaju pasa skrb za individualnu životinju mogla je podleći brizi za održavanje drugih vrsta odnosa, na primjer onih ritualne prirode koji su, između ostaloga, zahtijevali smrt životinje. Brojnost i raznolikost arheoloških dokaza o načinima na koje su tretirani psi u mezolitikumu Europe barem svjedoči o tome da su se takve mogućnosti mogle manifestirati i u materijalnoj kulturi. To također indicira da su različiti oblici skrbi i kontrole mogli biti poduzeti u zajednicama lovaca skupljača kao sredstvo za postizanje željenih ishoda heterogenih praksi i održavanje distinktivnih odnosa. Takve predodžbe

nedvojbeno ističu slojevitu i ambivalentnu prirodu odnosa ljudi i životinja koja je u arheologiji mezolitika ponekad zanemarena.

Literatura:

- Abram, David. 2010. *Becoming Animal: An Earthly Cosmology*. New York – Toronto: Panteon Books.
- Amkreutz, Luc i Raymond Corbey. 2008. "An Eagle-Eyed Perspective: *Haliaeetus Albicilla* in the Mesolithic and Neolithic of the Lower Rhine area". U *Between Foraging and Farming. Analecta Praehistorica Leidensis* 40. Harry Fokkens, Bryony J. Coles, Annelou I. Van Gijn, Jos P. Kleijne i Hedwig H. Ponjee, ur. Leiden: Faculty of Archaeology Leiden University, 167–180.
- Argent, Gala. 2016. "Killing (Constructed) Horses – Interspecies Elders, Empathy and Emotion, and the Pazyryk Horse Sacrifices". U *People With Animals: Perspectives & Studies in Ethnozoarchaeology*. Lee G. Broderick, ur. Oxford, Philadelphia: Oxbow books, 19–32.
- Armstrong Oma, Kristin. 2010. "Between Trust and Domination: Social Contracts Between Humans and Animals". *World Archaeology* 42/2: 175–187.
- Baranova, V. V., S. V. Bereznickij, P. JA. Gontmaher, S. V. Karabanova, N. V. Kočeškov, K. A. Maslinskij G. A. Otaina, V. V. Podmaskin, V. I. Prokopenko, E. V. Rudnikova, S. N. Skorinov, N. A. Solomonova, V. A. Turajev, E. V. Fadejeva, L. E. Fetisova i A. G. Filimonov. 2008. *Istorija i kultura Nivhov: istoriko-etnografske očerki*. Sankt-Pjetjeburg: Nauka.
- Bereznickij, V. Sergjej, E. A. Gaer, S. F. Karabanova, N. B. Kile, N. V. Kočeškov, V. V. Podmaskin, V. I. Prokopenko, T. A. Sem, A. F. Starcev, V. A. Turajev, L. E. Fetisova, E. V. Fadajeva i E. V. Šanjšina. 2003. *Istorija i kultura Nanaitsev: istoriko-etnografske očerki*. Sankt-Pjetjeburg: Nauka.
- Bereznickij, V. Sergjej. 2003. *Etničske komponenti verovanij i ritualov korenyh narodov Amuro-Sahalinskogo regiona*. Vladivostok: Da' nauka.
- Bird-David, Nurit. 1990. "The Giving Environment: Another Perspective on the Economic System of Gatherer-Hunters". *Current Anthropology* 31/2: 189–196.
- Bird-David, Nurit. 2017. *Us, Relatives: Scaling and Plural Life in a Forager World*. Oakland: University of California Press.
- Brightman, Robert. 1993. *Grateful Prey: Rock Cree Human-Animal Relationships*. Berkeley: University of California Press.
- Brown, A. Linda i William H. Walker. 2008. "Prologue: Archaeology, Animism and Non-Human Agents". *Journal of Archaeological Method and Theory* 15/4: 279–299.
- Bulmer, Ralph. 1976. "Why is the Cassowary Not a Bird? A Problem of Zoological Taxonomy Among the Karam of the New Guinea highlands". *Man n.s.* 2: 5–25.
- Campbell, Ben. 2015. "On 'Loving Your Water-Buffalo More Than Your Own Mother': Relationships of Animal and Human Care in Nepal". U *Animals in Person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacy*. John Knight, ur. Oxford – New York: Berg, 79–100.
- Cannon, Aubrey. 2011. "Introduction". U *Structured Worlds: The Archaeology of Hunter-Gatherer Thought and Action*. Aubrey Cannon, ur. Sheffield, Oakville: Equinox, 1–11.
- Chaix, Louise; Anne Bridault i Régis Picavet. 1997. "A Tamed Brown Bear (*Ursus arctos* L.) of the Late Mesolithic from La Grande-Rivoire (Isère, France)?" *Journal of Archaeological Science* 24/12: 1067–1074.
- Chatterton, Robert. 2006. "Ritual". U *Mesolithic Britain and Ireland: New Approaches*. Chantal Conneller i Greame M. Warren, ur. Stroud: Tempus, 101–120.
- Conneller, Chantal. 2004. "Becoming Deer". *Archaeological Dialogues* 11: 37–56.
- Conneller, Chantal. 2011. *An Archaeology of Materials: Substantial Transformations in Early Pre-historic Europe*. Abingdon: Routledge.
- Cross, J. Pamela. 2018. "Where Have All the Mares Gone? Sex and 'Gender' Related Pathology in Archaeological Horses: Clues to Horse Husbandry and use Practices?". U *Care or Neglect? Evi-*

- dence of Animal Disease in Archaeology*. László Bartosiewicz i Erika Gál, ur. Oxford, Philadelphia: Oxbow, 155–175.
- Cummings, Vicky i Oliver Harris 2011. “Animals, People and Places: The Continuity of Hunting and Gathering Practices Across the Mesolithic-Neolithic Transition in Britain”. *European Journal of Archaeology* 14/3: 361–382.
- Darton, Yves i Isabelle Rodet-Belarbi. 2018. “Damage Caused by Permanent Fetters in Present-Day Sheep on the Island of Delos (Greece)”. U *Care or Neglect? Evidence of Animal Disease in Archaeology*. László Bartosiewicz i Erika Gál, ur. Oxford, Philadelphia: Oxbow, 240–246.
- David, Nicholas i Carol Kramer. 2001. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descola, Phillipe. 1994. *In the Society of Nature: A Native Ecology in Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dwyer, D. Peter i Monica Minnegal. 2015. “Person, Place or Pig: Animal Attachments and Human Transactions in New Guinea”. U *Animals in Person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacy*. John Knight, ur. Oxford – New York: Berg, 37–60.
- Frantz, A. F. Laurent; Victoria E. Mullin, Maud Pionnier-Capitan, Ophélie Lebrasseur, Morgane Ollivier, Angela Perri, Anna Linderholm, Valeria Mattiangeli, Matthew D. Teasdale, Evangelos A. Dimopoulos, Anne Tresset, Marilyne Duffraisse, Finbar McCormick, László Bartosiewicz, Erika Gál, Éva A. Nyerges, Mikhail V. Sablin, Stéphanie Bréhard, Marjan Mashkour, Adrian Bălăşescu, Benjamin Gillet, Sandrine Hughes, Olivier Chassaing, Christophe Hitte, Jean-Denis Vigne, Keith Dobney, Catherine Hänni, Daniel G. Bradley i Greger Larson. 2016. “Genomic and Archaeological Evidence Suggest a Dual Origin of Domestic dogs”. *Science* 352: 1228–1231.
- Foucault, Michel. 1979. *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Fuglestedt, Ingrid. 2011. “Humans, Material Culture and Landscape: Outline to an Understanding of Developments in Worldviews on the Scandinavian Peninsula, ca. 10,000-4500 BP”. U *Structured Worlds: The Archaeology of Hunter-Gatherer Thought and Action*. Aubrey Cannon, ur. Sheffield – Oakville: Equinox, 32–53.
- Germonpré, Mietje i Riku Hämmäläinen. 2007. “Fossil Bear Bones in the Belgian Upper Paleolithic: the Possibility of a Proto Bear-Ceremonialism”. *Arctic Anthropology* 44: 1–30.
- Hamington, Maurice. 2004. *Embodied Care: Jane Addams, Maurice Merleau-Ponty, and Feminist Ethics*. Urbana – Chicago: University of Illinois Press.
- Haraway, Donna. 2003. *The Companion Species Manifesto. Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago (IL): Prickly Paradigm Press.
- Haraway, Donna, 2008. *When Species Meet*. Minneapolis (MN): University of Minnesota Press.
- Harris, Marvin., 1985. *Good to Eat: Riddles of Food and Culture*. New York: Simon and Schuster.
- Hill, Erica, 2013. “Archaeology and Animal Persons: Toward a Prehistory of Human-Animal Relations”. *Environment and Society: Advances in Research* 4: 117–136.
- Ingold, Tim. 1987. “Hunting, Sacrifice and the Domestication of Animals”. U *The Appropriation of Nature: Essays on Human Ecology and Social Relations*. Iowa City: University of Iowa Press, 243–276.
- Ingold, Tim. 1994. “From Trust to Domination: An Alternative History of Human-Animal Relations”. U *Animals and Human Society: Changing Perspectives*. Aubrey Manning i James A. Serpell, ur. London: Routledge, 1–22.
- Ingold, Tim 2000. “From Trust to Domination: An Alternative History of Human-Animal Relations”. U *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. New York: Routledge, 61–76.
- Ivašenko, L. JA., N. B. Kile, N. B., A. V. Smoljak i A. F. Stracev. 1994. *Istorija i kultura Uljchjev v XVII-XIX vv: istoriko-etnografičeskie očerki*. Sankt-Pjetjeburg: Nauka.
- Jessen, A. Catherine; Charlie Christensen, Jasper Morten, Fischer Mortensen i Keld Møller Hansen. 2015. “Early Maglemosian Culture in the Preboreal landscape: Archaeology and Vegetation

- From the Earliest Mesolithic Site in Denmark at Lundby Mose, Sjælland". *Quaternary International* 378: 73–87.
- Jordan, Peter. 2003a. "Investigating Post-Glacial Hunter-Gatherer Landscape Enculturation: Ethnographic Analogy and Interpretative Methodologies". U *Mesolithic on the Move: Papers Presented at the Sixth International Conference on the Mesolithic in Europe, Stockholm 2000*. Lars Larsson, Hans Kindgren, Kjel Knutsson, David Loeffler i Agneta Åkerlund, ur. Oxford: Oxbow, 128–138.
- Jordan, Peter. 2003b. *Material Culture and Sacred Landscape: The Anthropology of the Siberian Khaty*. London: Alta Mira.
- Jordan, Peter. 2011. "Landscape and Culture in Northern Eurasia: An Introduction". U *Landscape and Culture in Northern Eurasia*. Peter Jordan, ur. Walnut Creek: Left Coast Press, 19–45.
- Knight, John. 2005. "Introduction". U *Animals in Person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacy*. John Knight, ur. Oxford – New York: Berg, 1–13.
- Knight, John. 2012. "The Anonymity of the Hunt: A Critique of Hunting as Sharing". *Current Anthropology* 53/3: 334–355.
- Kreinovič, E. A., 1935. "Ohota na beluhu u Gilyakov derevni Puir". *Sovetskaya Etnografiya* 5: 108–115.
- Larsson, Lars. 1990a. "Late Mesolithic Settlements and Cemeteries at Skateholm, Southern Sweden". U *The Mesolithic in Europe: Papers Presented at the Third International Symposium, Edinburgh 1985*. Clive Bonsall, ur. Edinburgh: Edinburgh University Press, 367–378.
- Larsson, Lars. 1990b. "Dogs in Fraction: Symbols in Action". U *Contributions to the Mesolithic in Europe*. Piere Vermeersch i Philip Van Peer, ur. Leuven: Leuven University Press, 153–160.
- Larsson, Lars. 2013. "Tooth-Beads, Antlers, Nuts and Fishes: Examples of Social Bioarchaeology". *Archaeological Dialogues* 20: 148–152.
- Leduc, Charlotte i Christian Verjux. 2014. "Mesolithic Occupation Patterns at Auneau 'Le Parc du Château' (Eureet-Loire France): Contribution of Zooarchaeological Analysis from Two Main Pits to the Understanding of Type and Length of Occupation". *Journal of Archaeological Science* 47: 39–52.
- Legge, J. Anthony i Peter Rowley-Conwy. 1988. *Starr Carr revisited*. London: Birkbeck College.
- Loovers, P. L. Jan. 2015. "Dog-Craft". *Hunter Gatherer Research* 1: 387–419.
- Lyon, David. 2009. "Surveillance, Power, and Everyday life". U *The Oxford Handbook of Information and Communication Technologies*. Chrisanthi Avgerou, Robin Mansell, Danny Quah i Roger Silverstone, ur. Oxford: Oxford University Press, 449–472.
- Lyubyanovics, Kyra. 2018. "Pelvic Fracture in a Horse: A Late Medieval Case from Karcag-Orgon-daszentmiklós, Eastern Hungary". U *Care or Neglect? Evidence of Animal Disease in Archaeology*. László Bartosiewicz i Erika Gál, ur. Oxford – Philadelphia: Oxbow, 176–184.
- Marciniak, Arkadiusz i Joshua Pollard, 2015. "Animals and Social Relations". U *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*. Chris Fowler, Jan Harding i Daniela Hofman, ur. Oxford: Oxford University Press, 745–759.
- Noe-Nygaard, N. 1975. "Two Shoulder Blades with Healed Lesions from Starr Carr". *Proceeding of the Prehistoric Society* 41: 10–16.
- Ostrovskij, B. Aleksandr. 1997. *Mifologija i verovanija Nivhov*. St. Peterburg: Pjetjeburgskoje Vostokovjednije.
- Overton, J. Nicholas. 2016. "More than Skin Deep: Reconsidering Isolated Remains of 'Fur-Bearing species' in the British and European Mesolithic". *Cambridge Archaeological Journal* 26/4: 561–578.
- Overton, J. Nicholas i Yannis Hamilakis. 2013. "A Manifesto for a Social Zooarchaeology. Swans and Other Beings in the Mesolithic". *Archaeological Dialogues* 20/02: 111–136.
- Powell, Lindsay, William Southwell-Wright i Rebecca Gowland. (ur.). 2017. *Care in the Past: Archaeological and Interdisciplinary Perspectives*. Oxford: Oxbow Books.
- Puig de la Bellacasa, Maria. 2012. "'Nothing Comes Without Its World': Thinking with Care". *The Sociological Review* 60/2: 197–215.

- Rathbone, Stuart. 2017. "Anarchist Literature and the Development of Anarchist Counter-Archaeologies". *World Archaeology* 49/3: 291–305.
- Robb, John i Preston Miracle. 2007. "Beyond 'Migration' Versus 'Acculturation': New Models for the Spread of Agriculture". U *Going Over: The Mesolithic-Neolithic Transition in North-West Europe*. Alasdair Whittle i Vicky Cummings, ur. (Proceedings of the British Academy 144), Oxford: Oxford University Press, 99–155.
- Russell, Nerissa. 2012. *Social Zooarchaeology: Humans and Animals in Prehistory*. New York: Cambridge University Press.
- Serpell, A. James. 1986. *In the Company of Animals: A Study of Human-animal Relationships*. Oxford: Basil Blackwell.
- Starcev, Fedorovič Anatolij. 2005. *Kuljtura i byt Udegejcev (vtoraja polovina XIX-XX vv.)*. Vladivostok: Daljnauka.
- Shnirelman, A. Victor. 1999. "Introduction. North Eurasia". U *Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Richard B. Lee i Richard Heywood Daly, ur. Cambridge: Cambridge University Press, 119–126.
- Tanner, Adrian. 1979. *Bringing Home Animals: Religious Ideology and Mode of Production of the Mistassini Cree Hunters*. New York: St. Martin's Press.
- Theodossopoulos, Dimitrios. 2005. "Care, Order and Usefulness: the Context of the Human-Animal Relationship in a Greek Island Community". U *Animals in Person: Cultural Perspectives on Human-Animal Intimacy*. John Knight, ur. Oxford – New York: Berg, 15–35.
- Thomas, Richard. 2017. "Towards zooarchaeology of animal care". U *Care in the past: Archaeological and Interdisciplinary Perspectives*. Lindsay Powell, William Southwell-Wright i Rebecca Gowland, ur. Oxford: Oxbow Books, 169–188.
- Tilley, Lorna i Alecia Schrenk. (ur.). 2017. *New Developments in the Bioarchaeology of Care: Further Case Studies and Expanded Theory*. Heidelberg: Springer.
- Tresset, Anne. 2015. "Moving Animals and Plants in the Early Neolithic of North-Western Europe". U *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*. Chris Fowler, Jan Harding i Daniela Hofman, ur. Oxford: Oxford University Press, 121–131.
- Vang Petersen, Peter. 2001. "Mesolithic Dogs". U *Hunting in Northern Europe until 1500 AD. Old Traditions and Regional Developments, Continental Sources and Continental Influences*. Oliver Grimm i Ulrich Schmölcke, ur. Neumünster: Wachholtz Verlag, 147–161.
- Warren, M. Graeme. 2017. "Making the Familiar Past: Northwest European Hunter-Gatherers, Analogies and Comparisons". U *The Diversity of Hunter-Gatherer Pasts*. Bill Finlayson i Graeme M. Warren, ur. Oxford: Oxbow, 148–162.
- Warren, M. Graeme, Steve Davis, Meriel McClatchie i Rob Sands. 2014. "The Potential Role of Humans in Structuring the Wooded Landscapes of Mesolithic Ireland: a Review of Data and Discussion of Approaches". *Journal of Vegetation History and Archaeobotany* 22/5: 629–646.
- Willerslev, Rane. 2007. *Soul Hunters: Hunting, Animism and Personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley: University of California Press.
- Zvelebil, Marek. 1997. "Hunter-gatherer Ritual Landscapes: Spatial Organisation, Social Structure and Ideology among Hunter-Gatherers of Northern Europe and Western Siberia". U *Ideology and Social Structure of Hunting, Gathering and Farming Communities in Stone Age Europe*. Analecta Praehistorica Leidensia 29. Annelou Van Gijn i Marek Zvelebil, ur. Leiden: Faculty of Archaeology Leiden University, 33–50.
- Zvelebil, Marek. 2003. "People Behind the Lithics. Social Life and Social Conditions of Mesolithic Communities in Temperate Europe". U *Peopling the Mesolithic in a Northern Environment*. BAR International Series 1157. Lynne Bevan i Jenny Moore, ur. Oxford: Archaeopress, 1–27.

Summary

Between care and control. Humans and animals in hunting and gathering communities: From Eastern Siberia to the Mesolithic of Northwest Europe

This contribution explores modes of human-animal interactions in hunter-gatherer communities in near-contemporary eastern Siberia and the Mesolithic of northwest Europe. By discussing notions of care and control, and drawing on syntheses of the ethnographic data in Russian language from eastern Siberia, this paper explores the diversity and nuances of hunter-gatherers' interactions with animals. While some contexts may reveal respectful yet diverse treatments of the hunted animals, others suggest that hunter-gatherers might have also interacted with animals kept as pets, captives or companions, thus implicating relations in which notions of care and control seem to be tightly bound.

Keywords: care, control, hunter-gatherers, animals